

Arhe XIII, 26/2016

UDK 111.852

1 Schiller F.

1 Kant I.

1 Hegel G.

Originalni naučni rad

Original Scientific Article

MARICA RAJKOVIĆ¹

Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

ŠILER: ESTETIKA I FILOZOFIJA UMETNOSTI

Sažetak: Autor ispituje u kojoj meri se Šilerova tematizacija poetičkih fenomena može razumeti kao *estetika*, a u kojoj kao *filozofija umetnosti*. To pitanje zapravo ispituje fundus Šilerove filozofije, jer razmatra da li je ona bliža Kantu ili predstavlja važno izvorište za *odvajanje* od Kanta, koje sprovode Fihte, Šeling i Hegel. Uticaj Kanta na Šilerovu filozofsku koncepciju vidljiv je u sferi *estetike*, dok je uticaj Šilera na Šelunga i Hegela vidljiv upravo kroz zasnivanje *filozofije umetnosti*. Na taj način, kroz estetičku prizmu prikazana je shema kroz koji se celokupna filozofija nemačkog idealizma kreće od Kanta prema Hegelu, odnosno razvija od subjektivnog do apsolutnog idealizma.

Ključne reči: estetika, filozofija umetnosti, Hegel, Kant, nemački idealizam, Šiler

ŠILER I ESTETIKA

*„Umetnost je kćer slobode
i nju će određivati nužnost duhova,
a ne potreba materije“².*

Šilerov značaj za filozofiju nemačkog idealizma prevazilazi granice estetičkog područja, pa brojni autori smatraju da se bez njega ne mogu razumeti *teškoće ni dostignuća* najznačajnijih filozofa nemačkog idealizma³. Šilerova filozofska koncepcija svoje fundamente duguje Kantovoj filozofiji. On Kanta tumači, nastavlja i prevazilazi u sferi koju najbolje poznaje: sferi estetike. Nisu malobrojni zastupnici mišljenja da je upravo Šiler, a ne neki teorijski

---

1 E-mail adresa autora: marica.rajkovic@ff.uns.ac.rs

2 Šiler, F., „Pisma o estetskom vaspitanju čoveka“, u: *O lepom*, Book&Marso, Beograd, 2007., str. 113.

3 Gulyga, A., *Die klassische deutsche Philosophie. Ein Abriss*, Leipzig, 1990., str. 6..

ili praktički filozof, najbolje razumeo i interpretirao Kanta u okviru svoje epohe. Šilerov je spekulativni uspon pripremio jednu novu vrstu spekulacije u okviru nemačkog idealizma, koju će na različite načine filozofski potpuno razviti Šeling i Hegel⁴.

Šiler razume monumentalnost i razmere Kantovog filozofskog poduhvata, ali je istovremeno svestan i unutrašnjih nedostataka koji Kantovu koncepciju ograničavaju u formalne i stroge okvire. Jasno naglasivši da njegovi uvidi u *Pismima o estetskom vaspitanju čoveka* najvećim delom počivaju na Kantovim načelima, Šiler otkriva i prvi nedostatak Kantove transcendentalne filozofije u težnji da se forma po svaku cenu oslobodi svake sadržine⁵. Prema njegovom mišljenju, teško je proceniti da li proširivanju saznanja više šteti čulnost, koja ne uzima nikakvu formu ili čist razum, koji ne uključuje nikakav sadržaj. Analitičkim putem filozof može da postigne samo razdvajanje, dok prava ljudska priroda, kao povezana celina, izmiče takvoj metodi. Šiler zbog toga smatra da filozof, da bi dokučio pojavu, mora da je *sputa u pravila, njeno lepo telo da rastrgne na pojmove, i u oskudnom kosturu reči održava njen živi duh*⁶. Ipak, ova kvalifikacija ne odražava Šilerovu nameru da se okrene protiv Kantove filozofije u celini, pa čak ni njenog estetičkog dela, jer na jednom mestu on smatra da se u tom „starom gospodinu“ krije nešto *istinski mladičko, što bi se moglo zvati i estetskim, kada čoveka ne bi izbezumljivao grozni oblik koji bi se mogao zvati filozofskim kancelarijskim stilom*⁷. Kantova praktička filozofija Šileru u jednom posebnom smislu izgleda *mračnom*⁸, jer *čovekova patološka strana progoni čoveka gotovo u svemu što on piše*, dok je Kantovo objašnjenje slobode volje za Šilera *suviše monaško*.

Tumačeći s Geteom Miltonovo delo *Izgubljeni raj*, Šiler navodi da je osnova Kantovog određenja slobode volje neka vrsta *pozitivnog nagona* ka dobru i čulnom blagostanju, dok u slučaju biranja zla, čoveku treba i *unutrašnji pozitivan nagon za zlo* – a nagon ka dobru i nagon ka čulnom blagostanju – inače dva potpuno različita fenomena, tretiraju se kao ravnopravni, jer se slobodna ličnost podjednako stavlja i protiv i između njih⁹. Učenje o nagonima Šiler izlaže u *Pismima o estetskom vaspitanju čoveka*. Međutim, za neke

4 Gilbert, K. E., Kun, H., *Istorija estetike*, str. 301.

5 Šiler, F., „Pisma o estetskom vaspitanju čoveka“, str. 146. Uporediti sa: Cecchinato, G., „Form and Colour in Kant’s and Fichte’s Theory of Beauty“, u: *Fichte, German Idealism, and Early Romanticism*.

6 Šiler, F., „Pisma o estetskom vaspitanju čoveka“, str. 112.

7 Gete, J. V., Šiler, F., *Prepiska*, str. 397 – 398.

8 Isto, str. 601.

9 Isto, str. 661.

autore osnovni problem u odnosu Šilera prema Kantu može se sažeti u ovoj kvalifikaciji: *Šiler-moralista* će u celokupnom svom misaonom opusu ostati naklonjen Kantu, dok će *Šiler-pesnik* uvek biti kritičan prema njemu¹⁰. Prema Šilerovom mišljenju, *mračna mesta čovekove prirode* nisu prazna, kako ih tumače i analiziraju filozofi, već predstavljaju plodna mesta, što pesnici – posebni tragički pesnici – odlično razumeju.¹¹

Kada je reč o estetici, Šiler na temelju Kantove estetičke koncepcije razvija svojevrсну *filozofiju kulture*. Naizgled, tako se dolazi do paradoksa da Kantova stroga i formalna filozofija daje život i dokazuje načela jedne moguće, nerepresivne civilizacije, u kojoj bi um bio čulan, a čulnost – umna. *Pisma o estetskom vaspitanju čoveka* nastaju pod velikim uticajem Kantove *Kritike moći suđenja*, ali donose i jedan potpuno novi zahtev, fundiran na mogućnosti da estetski princip postane osnovom novog načela stvarnosti¹².

Kantovu filozofiju obeležio je, između ostalog, pokušaj desublimacije estetskog principa¹³. Šiler dodatno naglašava štetu koju je načinilo racionalističko insistiranje na saznajnoj strani čulnosti, što je gotovo potpuno poništilo ono što čulnost autonomno predstavlja. Zbog toga, a i zbog Šilerovih pohvalnih teza o Kantovoj filozofskoj poziciji, Kasirer tvrdi da nije opravdana praksa kojom interpretatori pokušavaju da suprotstave Kantov *nedelatni i formalni ideal* i Šilerov *živi oblik*¹⁴. Dodatni razlog da se ne dozvoli takav pojednostavljeni prikaz *strogog formalnog* Kanta i maštovitog pesnika Šilera je Kantov pojam *igre razuma i uobrazilje*. Naime, upravo se kod Kanta pojmom uobrazilje otvara prostor za estetičko tematizovanje igre, fenomena koji je bio zanemaren gotovo u celoj istoriji filozofije. Kasirer smatra da samo kretanje *volje i čulne žudnje* može proterati moć uobrazilje sa praga estetskog¹⁵.

Prema Šilerovom mišljenju, ključna Kantova zasluga u estetici leži u činjenici da on ne pokušava da vezuje estetske principe za pripadajuće *objekte*, nego da ih rasvetli sa *subjektivne* strane¹⁶. U pismima *O Kaliji* Šiler

10 Gilbert, K. - Kun, H. E., *Istorija estetike*, str. 297.

11 Gete, J. V., Šiler, F., *Prepiska*, str. 661.

12 Marcuse, H., *Eros i civilizacija*, Naprijed, Zagreb, 1985., str. 161. Najavljujući Geteu svoje delo *Pisma o estetskom vaspitanju čoveka*, Šiler ga opisuje kao *metafiziku lepog*, unapred ističući da je to delo *uzeto iz celog njegovog bića*, – Gete, J. V., Šiler, F., *Prepiska*, 2010., str. 64.

13 Marcuse, H., *Eros i civilizacija*, str. 165.

14 Kasirer daje primer R. Sommera: u – Sommer, R., *Geschichte der neueren deutschen Ästhetik und Psychologie*, str. 349., citirano prema: Kasirer, E., *Kant – život i učenje*.

15 Isto, str. 314.

16 Bürger, P., *Zur Kritik der idealistischen Ästhetik*, str. 60. Uporediti sa: Henrich, D., „Beauty and Freedom. Schiller’s Struggle with Kant’s Aesthetics“, u: *Essays in Kant’s Aes-*

dodatnu pažnju posvećuje upravo Kantovom pojmu estetskog prosuđivanja i njegovog subjektivnog utemeljenja. Smatra se da je Šiler tu izneo stavove različite od onih u *Pismima o estetskom vaspitanju čoveka*¹⁷. Kant je pohvalio Šilerovu raspravu *O ljupkosti i dostojanstvu*, rekavši da je reč o *delu majstorske ruke*¹⁸, iako je sadržala prigovore na njegovu vlastitu filozofiju. Za Kanta je, ipak, bilo nezamislivo da estetski princip nadvlada čist razum, dok Šiler upravo na toj tezi gradi vlastitu koncepciju. Za Šilera područje mašte predstavlja izlaz i prevladavanje razumskih ograničenja, dok je za Kanta ono odlika i simptom nesposobosti intelekta da sprovede svoju funkciju¹⁹.

Šiler se slaže s Kantovom naizgled jednostavnom tezom da ukus mora ostati empirijskim, ali dovodi u pitanje *nemogućnost objektivnog principa za ukus*²⁰, koji se obično pojavljuje kao zaključak te teze. On razlikuje tri vrste dotadašnjih estetičkih pokušaja da se taj problem razmotri: lepo se posmatralo kao čulno subjektivno (Berk), subjektivno racionalno (Kant) ili objektivno racionalno (Baumgarten, Mendelson i ostali estetičari koji insistiraju na racionalističkom pojmu savršenstva). Njima dodaje i četvrto, još uvek nepoznato rešenje: mogućnost *čulno objektivnog*²¹. Problem svih ovih teorija sastoji se u činjenici da sve one – iako sadrže *delove* istine – nisu istinite. Određene forme lepote uzimaju za sâmu lepotu, čime se zapravo ponavljaju greške koje je još Platon opisao u dijalogu *Hipija veći*²². Na ovom primeru se vide razmere opasnosti od *delimičnih istina*. Berk, na primer, s pravom zastupa nezavisnost lepog od pojmova, ali ujedno pozicionira lepo u afektibilnost čulnosti. Po Šilerovom mišljenju, on potpuno greši²³. S druge strane, Kant tvrdi da lepota koja podleže pojmu svrhe nije čista lepota. Šiler to smatra korisnim zapažanjem, ali ujedno i zapažanjem koje sasvim promašuje pojam lepote.

Da bi prevazišao nedostatke Kantovog formalnog shvatanje lepog, Šiler ne pokušava da „napusti“ pojam forme. Naprotiv, on ide korak dalje i lepo

thetic, T. Cohen, P. Guyer, Chicago, 1982., str. 237–257.

17 Bürger, P., *Zur Kritik der idealistischen Ästhetik*, str. 62. U pismima *O Kaliji* reč je o sedam pisama upućenih Gotfridu Kerneru, sročeni tokom januara i februara 1793.

18 Majer, H., „Moralista i igra“ u: Šiler, F., *Pozniji filozofsko-estetički spisi*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 2008., str. 8.

19 Man, P., *Aesthetic Ideology*, str. 146.

20 Šiler, F., „Kalija ili o lepoti“, u: *Pozniji filozofsko-estetički spisi*, str. 84.

21 Loc. cit.

22 Kroz razgovor sa sofistom Hipijom, Sokrat uviđa zamku sofističkog shvatanja lepog: nijedno od tih shvatanja nije pogrešno, ali je pogrešno kada se pojedinačni primeri pokušavaju predstaviti kao lepota uopšte – dakle – *lepa devojka* jeste *lepa*, ali nije *lepota sâma*. – Platon, „Hipija veći“, u: *Dijalozi*, Grafos, Beograd, 1987.

23 Šiler, F., „Kalija ili o lepoti“, str. 85.

razume kao *formu forme* i naglašava da pojam savršenstva ipak ne bi trebalo olako izostaviti iz estetičke teorije: „Savršenstvo je forma jedne stvari, dok je lepota forma tog savršenstva“²⁴. Rasvetljujući svoj stav da je lepota *sloboda u pojavi*²⁵, Šiler pre svega pokušava da ukaže na to da je ona uvek *samoodređenje*, čiji je princip autonoman, a ne heteronoman. Zbog toga se čini da je na Šilerovu estetičku teoriju mnogo više uticala Kantova *etička*, nego *estetička* koncepcija. On pojednostavljuje Kantov pojam interesa kada govori o čistom sudu ukusa. Ako je, naime, sud ukusa čist, onda se pitanje o bilo kojoj vrsti vrednosti lepog objekta za sebe može potpuno apstrahovati: *neka bude kakav hoće*²⁶! Dakle, na primeru *interesa u dopadanju*, Šiler još jednom potvrđuje zbog čega u osnovu određenja lepog smešta baš slobodu: Do čula nikada ne dospevaju realni razlozi postojanja nekog objekta – njih može da traži samo razum. Ako se razlog postojanja jedne forme niti nalazi, niti traži u nečemu spoljašnjem – ta forma je slobodna²⁷.

Uticao Kantove *Kritike moći suđenja* na Šilerovu estetičku teoriju uočljiv je u Šilerovoj tezi da je lepa ona forma koja ne zahteva nikakvo objašnjenje ili sebe objašnjava *bez pojma*. Međutim, za Šilera ta teza omogućava skok na koji Kant nije spreman. Ona ukazuje da se *subjektivni* princip ipak može prevesti pod *objektivni*²⁸. Opasnost koja se Šileru pokazuje na ovom primeru iste je prirode kao i najveća opasnost Kantove praktičke filozofije: time što ukus obraća pažnju samo na formu (ili *formu forme*), on „otvara vrata“ za bilo kakav, pa čak i najopasniji sadržaj!

Uz nemilosrdno odbacivanje pojma *savršenstva*, Šiler estetičarima savremenima zamera što modernu umetnost pokušavaju da konstituišu tako što će iz ideje lepog odbaciti ono *karakteristično*²⁹, koje se nije bez razloga smatralo ključnim uslovom za lepo još od antičkog doba.

Da bi objasnio *način* na koji je ipak moguća sinteza dve sfere stvarnosti, koji je u Kantovoj *Kritici moći suđenja* naznačen, ali ne i sproveden do kraja, Šiler navodi da je zapravo reč o dva fundamentalna zakona čulno-razumske prirode: prvi se drži apsolutne *realnosti*, dok drugi insistira na apsolutnoj *formalnosti*. On te dve manifestacija naziva *nagonima*, jer „nas nagoni da ostvarujemo njihov objekt“ – prvi je čulni, polazi od fizičkog postojanja, zahteva

24 Loc. cit.

25 *Schönheit also ist nicht anders als Freiheit in der Erscheinung* – Schiller, F., *Kallias oder über die Schönheit*, Philipp Reclam jun. GmbH & Co., Stuttgart, 2003., str. 18.

26 Šiler, F., „Kalija ili o lepoti“, str. 90.

27 Isto, str. 91.

28 Loc. cit.

29 Gete, J. V., Šiler, F., *Prepiska*, str. 352-353. Pod *estetičkim savremenima* verovatno misli na Fridriha Šlegela. – Isto, str. 354.

promene, stvara svet i ispunjava ga sadržajem, dok je drugi nagon za formom, koji polazi od apsolutnog bića i razumski traži stalnost u promenama, insistirajući na formi. Čulni nagon smešta čoveka u vremenski okvir i čini ga materijom – a ispunjavanje vremena *sadržajem* nije ništa drugo do *osećanje*, kojim se manifestuje fizičko postojanje i on se ispoljava kao *stanje*³⁰. Nagon za formom *zaustavlja vreme*, traži harmoniju i istinu u promenama i ispoljava se kao *ličnost*, koja je ono stalno u različitim stanjima. Dok *osećanje* može sa pravom da odredi nešto što odgovara određenom stanju i trenutku, *mišljenje* određuje ono što je trajno – pa ti principi važe i za čovekovu praktičku sferu: konkretna naklonost može da odlučuje o trenutnoj potrebi i pojedinačnom slučaju, dok moralni princip uvek govori o onome što treba da bude – i to u svim slučajevima, zauvek³¹.

Kako je moguće pomiriti tendencije ova dva, naizgled međusobno isključujuća, nagona? Za Šilera oni nisu suprotstavljeni, jer u optimalnom odnosu unutar čoveka svaki od njih ima vlastito područje delanja i ne smetaju jedan drugom: razlog zbog kojeg često jesu u suprotnosti jeste ono što Šiler naziva *slobodnim prekoračenjem prirode*³². Čulnost se mora zaštititi od *napada slobode*, ali se istovremeno ličnost mora sačuvati od *snage osećanja*. To znači da je nagonima potrebno uzajamno ograničavanje, kako bi mogli optimalno da funkcionišu. Zadatak uma je³³, prema Šilerovom mišljenju, da nagone stavi u takav odnos da međusobno podstiču aktivnost jedan drugome, ali da se istovremeno drže u *živom balansu*. Da bi to bilo moguće neophodan je *treći nagon*, koji će Šiler definisati kao *nagon za igrom*. Dok čulni nagon traži da bude određen, nagon za formom traži da određuje – pa će nagon za igrom morati da ih suoči na taj način što će aficirati i sferu sklonosti i osećanja, i sferu poštovanja – tek, dakle, posredstvom nagona za igrom moguće je istovremeno pokazati i apsolutno i konkretno vreme, i datost i stvaranje –

30 Šiler razlikuje *ličnost*, kao ono trajno, i *stanje*, kao ono promenljivo. Čulni nagon je onaj koji sposobnosti pretvara u delatnost, ali tek je ličnost ono što čovekovo delanje čini *trajno njegovim*. Ako se stanje čulne određenosti naziva *fizičkim*, a umne *logičkim ili moralnim*, stanje realne i aktivne odredljivosti se mora nazvati *estetskim!* – Šiler, F., „Pisma o estetskom vaspitanju čoveka“, str. 170.

31 Isto, str. 144. Šiler ovde govori o *moralnom osećaju* kao primeru nagona za formom, ne uvidajući da je to najočigledniji primer greške koja se pravi kada se *moralni princip* pokušava predstaviti kao osećaj ili osećanje. Zbog toga je potrebno ukazati na ono što ni sâm Šiler ne uvida: da je upravo njegovo učenje o nagonima optimalna prilika da se u tematizaciji praktičkih principa konačno raskrsti sa osećajnim principima.

32 Isto, str. 145.

33 Isto, str. 150. O odnosu umetnosti prema slobodi više u: *Schiller – 100 Gedanken und Aussprüche*, Peter-Grohmann-Verlag, Stuttgart, 2011., str. 17.

čime se moralni zahtevi mire sa interesom čula³⁴. Na koji način je moguće da moralni zahtev *želi* isto što i čulna težnja, ako znamo da im je u prirodi da budu suprotstavljeni? Šiler smatra da se nagonom za igrom osećanja usklađuju sa idejama uma, a zakonima uma se oduzima moralni pritisak, pa je moguće da u tom, veoma specifičnom horizontu, čovek stremlji ka istom cilju i putem sklonosti i putem poštovanja³⁵. Gadamer smatra da Šilerova teorija igre nosi sa sobom niz jednostranosti, posebno kada je u pitanju razumevanje umetničkog dela, ali se ona ipak smatra jednom od najpotpunijih teorija u istoriji estetike. Gadamer smatra da Šiler izvodi svoje učenje o nagonima na Fichteovom tragu, ali ga akcentuje antropološki i u cilju ostvarenja slobode, instrumentalizuje umetnost suprotstavljajući je stvarnosti, sa kojom se do tog vremena upotpunjavala³⁶. Šilerov pojam umetnosti nastaje iz suprotnosti stvarnosti i privida, konstituišući samo sebe na apsolutnom i autonomnom principu.

Šiler utvrđuje da svaki od tri nagona ima svoj vlastiti *predmet delovanja*. Predmet čulnog nagona je *život*, u najširem značenju materijalne egzistencije i neposredne sadašnjosti prikazane čulima. Predmet nagona za formom naziva se lik, i obuhvata sve formalne osobine stvari i njihove odnose prema snagama mišljenja. Dok život označava skup prostih i konkretnih impresija, lik predstavlja prostu apstrakciju. Predmet nagona za igrom, koji ih sintetiše, naziva se *živi lik* i označava sva estetska svojstva pojava i sve što se u najširem značenju naziva *lepotom*³⁷.

Ni empirijsko iskustvo, ni čisti um ne mogu da nas nauče ništa ni o lepoti ni o tome kako je moguć čovek. Ni lepota, ni ljudsko biće nikada nisu samo život ili samo lik – već istovremeno i delo realnosti i delo formalnosti. To omogućuje samo nagon za igrom, smatra Šiler i ističe da *čovek sa lepotom treba samo da se igra i samo sa lepotom treba da se igra*. Jer, precizira on: čovek se igra samo onda kada je u punom značenju reči čovek, i *on je samo onda čovek kada se igra*³⁸. Ta poznata Šilerova teza nije vezana samo za određenje lepog – Šiler obećava da će ona „nositi celokupnu zgradu estetske umetnosti i još teže umetnosti života“³⁹ i rasvetliti ne samo estetske kategorije, nego i čoveka u celini.

34 Šiler, F., „Pisma o estetskom vaspitanju čoveka“, str. 152.

35 Isto, str. 151.

36 Gadamer, H.-G., *Istina i metoda*, V. Masleša, Sarajevo, 1978., str. 111.

37 Šiler, F., „Pisma o estetskom vaspitanju čoveka“, str. 152.

38 Isto, str. 155.

39 Loc. cit.

Da li se lepo degradira time što se posmatra kao proizvod igre? Šiler smatra da je upravo suprotno. Pojmovi prijatnog, dobrog i savršenog uvek povlače sa sobom određenu ozbiljnost, dok se sa lepotom uvek *igra*⁴⁰. Igra je potpuno različita od slučajnog i proizvoljnog, na koje bi na prvi pogled mogla da asocira: ali istovremeno ne stvara ni pritisak, ni prisiljavanje, koji su obično sastavni delovi principa koji važe kao nužni. Fenomen koji omogućava i blizinu i udaljenost, i mir i uzbuđenje jeste igra, koja izaziva efekte za koje *razum nema predstave, a jezik nema ime*⁴¹. Šiler priznaje da, na prvi pogled, ne postoji ništa besmislenije od nekog „spasonosnog“ pojma, koji bi magično izbrisao protivrečnost između osećajne (čulne) i pojmovne (formalne) sfere, ali smatra da lepota, iako ne predstavlja *posrednika* u pravom smislu, ipak postupa kao *nit, koja će nas provesti kroz čitav lavirint estetike*⁴². S Kantom, u ovom kontekstu, Šiler deli nadu da je sva suprotstavljena područja moguće prevladati, ali njegov metod je bliži budućem Hegelovom, jer njegova namera nije da *poništi suprotnosti*, niti da ih *izbegne*, već da u onom *trećem* dva suprotstavljena principa budu priznata u svojoj posebnosti, ali izmirena u živoj povezanosti. Šiler čak smatra da svi estetički sporovi i sukobi u osnovi imaju ili problem nedovoljno strogog razlikovanja ove dve sfere, ili neadekvatan pokušaj njihovog izmirenja⁴³.

Problem sa određenjem lepog leži u tome što se isključivo osećajnom stranom ne može doći do njenog pojma, a razumskom stranom se dolazi do pojma, ali ne lepog, nego redukovane i partikularne predstave o njemu. Tendencija osećajne (prirodne) sfere je da sjedinjuje i spaja, dok je tendencija razumske sfere da razdvaja – a tek um može da bude sintetičan u punom smislu: zbog toga Šiler tvrdi da je čovek *pre nego što počne da filozofira bliži istini nego filozof koji svoj posao nije sproveo do kraja*⁴⁴. Jednostranim *radom* čulne ili razumske sfere nikada ne bi došlo ni do prave realnosti, ni do pravog pojma: tek kada iz njihovog sukoba nastane *suprotnost*, dolazi do suđenja ili mišljenja, koje je u stanju da delove shvati kao celinu, ograničenja kao momente beskonačnog – ali i obrnuto: da celinu razume kao delove, a beskonačno kao ono što može da rasvetli granice. Šiler je oprezan kada je reč o Kantovom pokušaju da *Kritikom moći suđenja* „premosti“ jaz između prirode i slobode i naglašava da pojam lepog nije veštačko rešenje koje bi prosto

40 Isto, str. 154.

41 Isto, str. 156. Šiler razlikuje *lepotu koja ublažava* i *lepotu koja snaži*, – prva je potrebna čoveku koji je pod pritiskom bilo čulnog, bilo formalnog (pojmovnog), dok je druga potrebna čoveku „pod indulgencijom ukusa“ – isto, str. 158.

42 Isto, str. 162.

43 Loc. cit.

44 Isto, str. 163.

trebalo da popuni pukotinu koja razdvaja prirodu i slobodu, odnosno čulnost od razuma. Isto tako, pomenute sfere ne treba „neutralisati“ pokušajima da se izbegne uviđanje njihove suprotnosti: naprotiv, Šiler smatra – tako anticipira i Hegelovu ideju – da je preplitanje dva međusobno suprotstavljena nagona možda zbunjujuće za metafizičara, ali ne i za transcendentalnog filozofa⁴⁵. Ipak, treba zapaziti da Šiler još uvek pokušava da prevlada nedostatke Kantove filozofije Kantovim pojmovnim aparatom, zbog čega i ne uspeva da se u potpunosti izbori sa velikom teškoćom filozofije nemačkog idealizma: odnosom između spekulativnog i dijalektičkog principa. Važno je, međutim, odati priznanje Šileru za jasno uviđanje da suprotnost „dva osnovna nagona ne protivreči, uostalom, ni na koji način apsolutnom jedinstvu duha“⁴⁶, već naprotiv – oba nagona postoje i delaju u njemu. Upravo u ovom kontekstu Šiler ističe da nijedan od dva nagona ne treba shvatiti kao *silu*, jer „nema u čoveku nikakve druge sile sem njegove volje“⁴⁷!

Na tragu učenja o nagonima postaje jasno zbog čega Šiler smatra da je filozofski ispravno nazvati lepotu svojim drugim tvorcem – jer je upravo ona ono što omogućava i *pušta* da se čovek razvija kao čovek, dok je stvar slobodne volje *dokle će se on zaista razvijati*. Lepota je bliska sa prirodom, jer i priroda predstavlja samo sposobnost ili moć koja *pušta* i omogućava razvoj koji mora da bude posledica delatne volje⁴⁸. U tom smislu treba razumeti Šilerovu tezu da je *lepota delo slobodnog posmatranja*⁴⁹, kojom stupamo u svet ideja ujedno ne napuštajući čulni svet, kao što je slučaj kada je pitanju *saznajni put ka istini*. Poznato određenje lepote kao *slobode u pojavi* treba shvatiti kao „samoodređenje na jednoj stvari utoliko ukoliko se ona otkriva u nazoru“ – jer čulnoj sferi nikada ne može zaista pripadati sloboda, ali može da bude stvar privida ili predstave. Za iznošenje te predstave u stvarnost potrebna je tehnika, pa zbog toga Šiler tvrdi da je osnova lepote uvek *sloboda u pojavi*, ali osnova naše predstave o lepoti je *tehnika u slobodi*⁵⁰. Drugim rečima – lepota je priroda u tehnici, odnosno sloboda u saobraznosti umetnosti⁵¹.

45 Isto, str. 166.

46 Loc. cit.

47 Isto, str. 166 – 167.

48 Isto, str. 172. Ovdje je potrebno naglasiti da će i Hajdeger na sličan način definisati celokupnu *poietičku* sferu – kao ono što *pušta*, a ne izaziva, za razliku od metafizike i tehnike. Na taj način će za Hajdegera *poiesis* biti vrhunski oblik *fizisa*. – Heidegger, M., „Die Frage nach der Technik“, u: *Vorträge und Aufsätze*, I, Pfullingen, 1967., str. 8-23.

49 Šiler, F., „Pisma o estetskom vaspitanju čoveka“, str. 188.

50 Domaći prevod: Šiler, F., „Kalija ili o lepoti“, str. 98; Schiller, F., *Kallias oder über die Schönheit*, str. 37.

51 Šiler, F., „Kalija ili o lepoti“, str. 103.

Šiler smatra da je upravo priroda ta koja je *samonikla* i u tom smislu autonomna i postojeća zahvaljujući sebi samoj, dok je umetnost ono što postoji tek zahvaljujući pravilu. Jedini način da te dve sfere budu izmirene je način blizak Kantovom određenju genija: da priroda u saobraznosti umetnosti bude ono što *samo sebi daje pravilo*⁵². Na konkretnom primeru to takođe nalikuje na Kantovo shvatanje lepog. Umetničko delo je lepo ako *liči na slobodnu igru prirode*⁵³. Zbog toga se u umetnosti razlikuje podražavanje *prirodno lepog* i podražavanje *prirode*. Tek ovo drugo zapravo podražava sâm proces, a ne konačni proizvod i tek tada je na delu prava umetnost⁵⁴. Veliki umetnik, dakle, neće podražavati *proizvode prirode*, nego *postupak prirode*, kako bi njegovo delo izgledalo kao da je sa lakoćom *izniklo*. Lepota, dakle, mora slobodno da proizilazi iz *prirode stvari*, a ne da bude *proizvod prirode*, smatra Šiler, ispravljajući ono što smatra ključnom greškom Kantove estetičke pozicije. Praktički interesi mogu da budu prikazani kao lepi, ali samo u svojoj formi, i to jedino ako su prikazani sa lakoćom, *kao da* su delo prirode. Premda za Šilera sloboda mora biti osnovom lepog, ona ne sme da bude „ogoljena“ i prikazana u svojim mukotrpnim koracima, već kao siže, cilj ili pouka priče, koja teče lako i koje je tehnički oblikovano tako da u njenom *lepom prikazu* uživamo i kao individua i kao rod istvoremeno⁵⁵, ne opažajući da je lepota sama uvek rascepljena između dva sveta – od kojih jednom – prirodi – pripada *rođenjem*, a drugom – slobodi – pripada *adopcijom*⁵⁶.

Lepotu treba posmatrati kao formu i kao život, kako je već naglašeno u učenju o nagonima, jer će tek tada moći da se razume kao stanje i delo istvoremeno. Na taj način Šiler uspeva da putem lepote učini ono što nije uspelo ni jednim drugim pojmom – uspeva da dokaže *spojivost* dve suprotnosti i sâmim tim otvori prostor za *mogućnost najuzvišenijeg čoveka*⁵⁷. Kako ne bi ostao u sferi čistog teoretisanja, Šiler pokazuje da se ovaj proces ne odvija samo misaono, nego i istorijski, čime se otvara mogućnost za jednu autentičnu *filozofiju kulture* – naime, on podseća da u istorijskom kontekstu divljak postaje čovekom upravo onda kada pokaže interesovanje za svet pri-

52 Isto, str. 98. O odnosu umetnosti i prirode: *Schiller – 100 Gedanken und Aussprüche*, str. 14.

53 Šiler, F., „Kalija ili o lepoti“, str. 105. Šiler dodaje da je u takvom razumevanju lepog potrebno prihvatiti da će svaki predmet, pa čak i kaput, *zahtevati da se poštuje njegova sloboda, da se ne bi primetilo da je on taj koji „služi“*. – isto – str. 106.

54 Isto, str. 110.

55 Šiler, F., „Pisma o estetskom vaspitanju čoveka“, str. 201.

56 Majer, H., „Moralista i igra“ u: Šiler, F., *Pozniji filozofsko-estetički spisi*, str. 18.

57 Šiler, F., „Pisma o estetskom vaspitanju čoveka“, str. 189.

vida, doterivanja i igre⁵⁸. Tek tada se može govoriti o slobodi – jer je reč o uživanju u kojem učestvuju sve duhovne snage – i um, i razum i uobrazilja. Ujedno, postaje jasno i zbog čega Šiler smatra da je je čulno zadovoljstvo jedino koje se isključuje iz područja lepe umetnosti⁵⁹ – pokazujući koliko je estetsko uživanje kompleksno i različito od najnižeg praga puke osetilnosti.

Ukazujući na složenost estetskog uživanja, Šiler naglašava da se u stvarnosti nikada ne može izolovati *čisto estetsko uživanje*, već je uvek reč o manjem ili većem približavanju njegovom idealu⁶⁰. Prava estetska sloboda se može očekivati tek od forme – pa on ističe da je tajna umetnika upravo u tome što on *formom uništava predmet*⁶¹. U kojoj meri je za Šilera estetski princip različit od čulnog principa najbolje govori njegova teza da je za *urazumljivanje čulnog čoveka jedini način taj da se on učini najpre estetskim*⁶². Estetsko kao *sinteza čulnog i razumnog* može bolje predstaviti razum pukoj čulnosti nego što bi to učinio čist razum. Čulnoj sferi bi puki razumski princip predstavljao nešto spoljašnje i strano, dok bi joj estetski princip omogućio pristup odmerenoj „dozi“ onog razumskog, koja bi se sâmim svojim pristupom prikazala kao nešto blisko, unutrašnje i imanentno. Može se razumeti šta Šiler podrazumeva pod tezom da *istina nije nešto što se može primiti spolja*, nego mora biti omogućena *estetskim raspoloženjem duše*⁶³!

Prvi zaista slobodni odnos čoveka prema svetu koji ga okružuje jeste *posmatranje* i uviđanje da on nije identičan sa njim. To posmatranje je estetsko posmatranje, što znači da je za Šilera sâma refleksija zapravo estetski, a ne čulni, ali *ni pojmovni čin*⁶⁴. Šiler, dakle, ostaje na Kantovom tragu kada je reč o shvatanju refleksije kao principa različitog od puke čulnosti, ali istov-

58 Isto, str. 190. Potrebno je naglasiti da pod pojmom privida Šiler ne misli na logički privid, u smislu laži i obmane, nego na estetski privid – tj. ono što se ne može naći u pukoj realnosti, ali nikada ni ne pokazuje tendenciju da se pobrka sa njom. Estetski privid nikada nije opasan po istinu. Ako je privid opasan po istinu – on nije ni bio estetski! – Isto, str. 194.

59 Šiler, F., „O osnovi uživanja u tragičnim predmetima“, u: *Pozniji filozofsko-estetički spisi*, str. 75.

60 Šiler, F., „Pisma o estetskom vaspitanju čoveka“, str. 174. Samo se, naime, kod *apsolutnog bića* fizička nužnost poklapa sa moralnom. – isto, str. 117.

61 Isto, str. 175. U sličnom duhu Šiler navodi da je sloboda ta koja pušta, a ne daje. – *Schiller – 100 Gedanken und Aussprüche*, str. 40.

62 Šiler, F., „Pisma o estetskom vaspitanju čoveka“, str. 177.

63 Loc. cit.

64 Kada u estetičkom kontekstu pominje slobodu, Šiler ne misli na onu slobodu koja nužno ide sa čovekom kao umnim bićem, nego na slobodu koja počiva na čovekovom „amfibolij-skom“ karakteru. Takva sloboda može se čak smatrati i *posledicom prirode*, u smislu da do nje dolazi tek potpunim razvitkom i prevazilaženjem oba čovekova nagona. Da bi se *čulni čovek* doveo do shvatanja, potrebno je promeniti njegovu prirodu – to je najteži korak. *A estetski čovek* se potom lako može dovesti i do *čulnog* i do *moralnog* stanja – potrebni su samo *povodi*

remeno i napušta taj trag tezom da je refleksija estetski princip, koji je kompleksniji od razumskog principa. Osim u prvoj formulaciji, Kantov uticaj je vidljiv i u nekoliko Šilerovih određenja saznanjih moći – on, naime smatra da se onim istinitim bavi *razum*, onim dobrim – *um*, lepim – *razum zajedno sa uobraziljom* i uzvišenim – *um zajedno sa uobraziljom*⁶⁵. Dalje, kada je reč o prosuđivanju – prosuđivanje *pojmov*a prema *formi saznanja* je *logičko*, prosuđivanje *pregleda* prema toj istoj formi je *teleološko*, prosuđivanje *slobodnih dejstava* prema *formi čiste volje* je *moralno*, dok je prosuđivanje *neslobodnih dejstava* prema *formi čiste volje* – *estetsko*, a analogija jedne pojave se formom čiste volje ili slobode je *lepota* u njenom najširem značenju⁶⁶. Lepota, drugim rečima, predstavlja *slobodu u pojavi*⁶⁷.

ŠILER I FILOZOFIJA UMETNOSTI

Šelingov odnos prema Šilerovoj estetičkoj koncepciji nagovešten je već kroz njegov odnos prema Kantu. Prva ključna tačka u kojoj se Šeling u potpunosti slaže sa Šilerom sadržana je u tezi da „početak i kraj svake filozofije jeste – *sloboda!*“⁶⁸. Upravo će ova, naizgled jednostavna, tačka njihovog slaganja doprineti tome da se njihove dve koncepcije značajno preklapaju i prožimaju i u daljim izvođenjima tog zaključka. Sloboda kao osnova (i *alfa* i *omega* svake filozofije za oba autora) podrazumevaće i bliske stavove koji će oni koncipirati o onome što budu smatrali *produktima slobode*: o lepoti i umetnosti. Druga Šilerova ideja sa kojom se Šeling u potpunosti slaže jeste ideja o ujedinjenju *teorije umetnosti* i *teorije o lepoti*⁶⁹. Premda u naknadnom reflektovanju istorija estetike deluje kao istorija jedinstvene i određene filozofske discipline, upravo je u ovom kontekstu neophodno podsetiti na to da *estetika* nosi potpuno različito značenje za racionaliste, empiričare, ali takođe i za svakog predstavnika nemačkog idealizma pojedinačno. Čini se da je estetika od samog početka obuhvatala i *teorije o lepoti* i *teorije o umetnosti*, ali zapravo se upravo na naizgled sitnim detaljima može pokazati

i motivi, smatra Šiler. Zbog toga ne treba da čudi njegov stav da se *moralno* na pravi način može razviti tek iz *estetskog*, iako prvobitno nastaje prevazilaženjem čulnog! – Isto, str. 178.

65 Šiler, F., „O osnovi uživanja u tragičnim predmetima“, str. 75.

66 Šiler, F., „Kalija ili o lepoti“, str. 89.

67 Još nekoliko određenja lepote sa ovim u vezi: Schiller – *100 Gedanken und Aussprüche*, str. 18.

68 Šeling, F. V. J., „Ja kao princip filozofije ili O onome što je u ljudskom znanju neuslovljeno“, str. 61.

69 Kroče, B., *Estetika*, str. 380.

da je bio potreban dug put da bi se ove dve sfere počele posmatrati kao segmenti jedinstvenog estetičkog područja. Konačno, Šelingova teza o *karakteru konačnosti*, koja govori da se ništa ne može *postaviti* a da se istovremeno ne *suprotstavi*, upućuje na dodirne tačke njegove filozofije sa Hegelovom, isto koliko i na bliskost da Šilerovim filozofskim učenjem u celini⁷⁰.

Razmatranje odnosa između umetničkog dela, prirode i slobode, koje Šiler sprovodi u *Pismima o estetskom vaspitanju čoveka*, predstavlja važno polazište i za Šlegela i Novalisa. Međutim, oni pojam slobode premeštaju iz „umetnika“ i „posmatrača“ u samo delo i zaključuju da je bit Moderne stvaranje ni iz čega⁷¹. Šiler je temeljno ilustrovao kontrast između harmonije antičkog doba i *rasparčanosti* modernog života. Umesto žive celovitosti, ova svodi čoveka na mehanizam sačinjen od bezbroj beživotnih delova. Za Šilera početak tog „rasparčavanja“ čoveka dolazi kao posledica prevlasti spekulativnog intelekta nad prirodnom harmonijom. Jedina nada da se taj proces preokrene leži u mogućnosti jednog društva fundiranog na zakonima lepote i ujedinjenja putem umetnosti. Dok za Šilera lepota predstavlja jedini mogući princip sinteze prirodnog i slobodnog, romantičari tragaju za dubljim oblikom povezivanja ljudskih bića, koja se ne bi toliko bavila očuvanjem onog individualnog, koliko doprinosom i posvećenošću zajednici. Na taj način romantičari pomeraju težište razumevanja slobode s ideje racionalnog samoodređenja prema idejama autentičnosti i osećanja, čime se u potpunosti razdvajaju od idealističkih učenja⁷². Osnova za takvo razdvajanje krije se u suštinskoj filozofskoj suprotnosti između *romantizma* i *prosvetiteljstva*⁷³, budući da potpuno različito tumače smisao, svrhu i sposobnosti ljudskog duha. Hegel smatra da su se braća Šlegel i Tik *okomili na Šilera*⁷⁴ zbog toga što je „našao pravi ton“ za Nemce i postao najpopularniji pesnik, dok oni upravo zbog svog shvatanja ironije nisu bili u stanju da osvoje srce i duh svog naroda i svoga vremena!

Šilerova estetička koncepcija predstavlja jednu od velikih prekretnica i ključnih mesta za Hegelovo tematizovanje estetike. Već u pismu Šelingu iz aprila 1795.⁷⁵ godine Hegel jasno karakteriše prva dva dela Šilerovih *Pisa-*

70 Šeling, F. V. J., „Ja kao princip filozofije ili O onome što je u ljudskom znanju neuslovljeno“, str. 64.

71 Comay, R., *Mourning Sickness, Hegel and the French Revolution*, str. 20.

72 Više u: Luther, T. C., *Hegel's Critique of Modernity, Reconciling Individual Freedom and the Community*, Lexington Books, Plymouth, 2009., str. 33.

73 Isto, str. 32-33.

74 Hegel, G. V. F., *Estetika*, III tom. str. 581.

75 Briefe, I. 25, XVII-XXVII, prema: Harris, H. S., *Hegel's Development, Toward the Sunlight 1770-1801*, Oxford at the Calderon Press, 1972., (2002.), str. 253.

ma o estetskom vaspitanju čoveka kao remek-delo, pa se smatra da je Šiler u *Pismima* bliži Hegelu⁷⁶ nego Fihteu ili Kantu. Premda se Šilerova *Pisma* u celini pojavljuju prekasno da bi izvršila uticaj na Hegelovu ranu filozofsku koncepciju, određeni interpretatori smatraju da Hegel nalazi neke ključne ideje upravo u Šilerovim ranim delima⁷⁷.

Hegel uočava da je karakter nove filozofije potrebno posmatrati u celini momenata koji ga čine: imajući u vidu Kantov *primat praktičkog uma*⁷⁸, Fihtev pokušaj apsolutnog jedinstva, ali i Šilerovu estetičko-humanističku poziciju. Šiler ne uspeva da izgradi filozofsko učenje u okviru kojeg bi se sa jednakom kompetentnošću bavio praktičkim i poetičkim pitanjima, pa Hegel u okviru svojih *Predavanja o esteticima* primećuje da estetsko vaspitanje kod Šilera ostaje potpuno suprotstavljeno⁷⁹ i umu i prirodi. Ipak, i Šiler i „rani“ Hegel pokušavaju da dosegnu sintezu između estetsko-čulne harmonije i intelektualno-moralne sfere⁸⁰, kao način da se prevlada jaz između prirode i slobode. Treba ukazati na podatak da zapravo Helderlin prvi ističe da je „apsolutna sinteza subjekta i objekta“ estetska⁸¹, i to u pismu Šileru 4. septembra 1795., nagovestivši u jednom narednom pismu (drugom prijatelju) da će svoje ideje – očigledno inspirisane Šilerom – objediniti u okviru *Novih pisama o estetskom vaspitanju čoveka*⁸². Budući da je Helderlin inspirisan Kantovom *Kritikom moći suđenja* i Šilerovim *Pismima o estetskom vaspitanju čoveka*, svako ko deli ciljeve i ideje te dvojice autora mogao je doći do slične filozofske ideje – pa tako i Hegel, koga se tematizacija ovih dela direktno tiče. Zbog toga se često ističe koliko je Hegel bio *impresioniran* Šilerovim *Pismima* (pre svega delom koji je objavljen u prvoj polovini 1795.

76 Man, P., *Aesthetic Ideology*, str. 158. O Hegelovom razumevanju Šilerovih *Pisama o estetskom vaspitanju čoveka* više u: Harris, H. S., *Hegel's Development, Toward the Sunlight 1770-1801*, str. 563.

77 Ovu kontroverznu ideju moguće je videti već u Hajdegerovoj filozofiji, a Heris čak zaključuje da je Hegelov najraniji System-programme zapravo inspirisan Šilerovim delima, te da su upravo Šilerove ideje podstakle Hegela da najviši akt uma razume kao estetski akt – isto, str. 411.

78 „Die dreifache Vollendung des Deutschen Idealismus. Schelling, Hegel und Fichtes ungeschriebene Lehre“, str. 159.

79 Isto, str. 161.

80 Frank, M., *Einführung in die frühromantische Ästhetik*, str. 71.

81 Hölderlin-Schiller, Letter 104, 4 Sept. 1795., GSA, VI. p. 181., prema: Harris, H. S., *Hegel's Development, Toward the Sunlight 1770-1801*, str. 253.

82 Hölderlin-Niethammer, Letter 117, 24 Feb. 1796., isto, str. 203. prema: Harris, H. S., *Hegel's Development, Toward the Sunlight 1770-1801*, str. 253.

godine), i koliko se tom delu – uprkos navedenim primedbama – često vraćao⁸³.

Hegelovo interesovanje za Šilerovu estetičku koncepciju nije, dakle, vezano samo za rani period njegovog stvaralaštva, jer i u *Predavanjima o estetici* – svom „najpoznijem“ i tek posthumno uređenom i objavljenom delu, *Hegel naglašava veliku Šilerovu zaslugu u smelosti da se probije kroz Kantov subjektivizam i apstraktnu misao*⁸⁴, usudevši se da traga za temeljnom i konkretnom sintezom i pomirenjem suprotnosti. Hegel uviđa da Šiler istinski traga za sintezom slobode i nužnosti, duhovnog i prirodnog⁸⁵, zbog čega uvažava čak i način na koji je to učinio: estetskim principom, iako u vlastitu filozofiju ne može da uključi taj princip kao fundament sinteze.

Hegel ističe da je umetnički smisao Šilerovog *dubokog duha*, koji je ujedno i *filozofski obdaren, prvi ustao* protiv apstraktne beskonačnosti misli, dužnosti radi dužnosti i bezobličnog razuma, koji prirodu shvata kao nešto neprijateljsko i odvratno i zahteva totalitet i izmirenje i *pre nego što ih je filozofija kao takva upoznala sama od sebe*⁸⁶. Upravo Šiler prvi razume da se ono istinito treba tražiti u jedinstvu i izmirenju, i to mišljenjem, iako potom insistira da se ono umetnički realizuje. Šiler svoje interesovanje za umetnički lepo posmatra kao filozofski princip, od kojeg polazi i potom prodire u dublju prirodu lepog i njegov pojam, ističe Hegel, dodajući da se Šiler u jednom periodu „bavio mišljenjem – čak više nego što je probitačno za neusiljenu lepotu umetničkog dela“⁸⁷. Zbog toga nije preterano smatrati da Hegel motivaciju i argumente za kririku kantovskog dualizma *nalazi u temeljima Šilerove filozofije i umetnosti*⁸⁸, jer uviđa da se *Šiler odupire Kantovom subjektivitetu*⁸⁹ i usuđuje se da pokuša da se iznad njega izdigne.

U daljoj tematizaciji Hegelovog razumevanja estetike biće detaljnije ispitani njegovi pojmovi lepog, slobode i umetnosti, ali već sada treba istaći stavove na koje je vidljiv Šilerov uticaj. Razmatrajući umetničku lepotu, Hegel uviđa da se prilikom uživanja u njoj zapravo uživa u *slobodi proizvodnje i uobličenja*⁹⁰, dodajući da u slobodnoj igri fantazije „sama sloboda jeste

83 Loc. cit.

84 Pott, H.-G., „Kultur als Spiel, Geselligkeit und Lebenskunst“, u: Stolzenberg, J. und Ulrichs, L.-T., *Bildung als Kunst u: Fichte, Schiller, Humboldt, Nietzsche*, str. 17.

85 Isto, str. 18.

86 Hegel, G. V. F., *Estetika*, I tom, str. 62.

87 Loc. cit.

88 Janjion, M., *Romantizam, revolucija, marksizam*, str. 38.

89 Kroče, B., *Estetika*, str. 371.

90 Hegel, G. V. F., *Estetika*, I tom, str. 7.

cilj⁹¹! Hegel citira Šilerove reči: „Život je ozbiljan, umetnost je vesela“, dodajući da su zbog njih često pravljene *sitničarske šale*, jer umetnost po svojoj prirodi jeste *nešto najozbiljnije*, ali „upravo u ozbiljnosti jeste i ostaje unutrašnja veselost njen suštinski karakter“⁹². U tom smislu se u vedrini i spokojstvu antičkih umetničkih dela pokazuje snaga individualnosti, kao *trijumf povesne, konkretne i u sebe usredsređene slobode*⁹³. Za razliku od Getea, koji se fokusira na *prirodnu* stranu umetnosti⁹⁴, Šiler se upušta u posmatranje unutrašnjih dubina *duha*, smatra Hegel, navodeći da čak i u pesmi *Ideal i život* govori o idealu i zemlji „u kojoj su se pojavili duhovi“⁹⁵.

Hegel smatra da ključna poruka Šilerovih *Pisama o estetskom vaspitanju čoveka* glasi da *svaki individualni čovek u sebi nosi klicu jednog idealnog čoveka*⁹⁶. Tog „pravog čoveka“ reprezentuje država, koja oličava objektivnu, opštu i konačnu formu u kojoj pojedinačni subjekti teže da se međusobno povežu i ujedine. Za razliku od prirode, koja zahteva individualnost i raznolikost, um zahteva jedinstvo, a oba principa polažu *podjednako pravo na čoveka*⁹⁷, zaključuje Hegel, naglašavajući da je ideja estetskog vaspitanja da dovede do njihovog „dijalektičkog povezivanja i izmirenja“⁹⁸. Drugim rečima, namera je da čulnost, sklonost i nagon postanu umni, a da um, sloboda i duhovnost izađu iz svoje apstraktnosti i dobiju svoje *živo telo*. Lepo je, prema toj koncepciji, realno sjedinjenje umnog i čulnog, dodaje Hegel, ističući da se kod Šilera ta ideja pojavljuje već u tekstu *Ljupkost i dostojantsvo*. Uz priznanje Šileru da se misaono i filozofski izražavao i u lirici, za razliku od Getea čije poeme su „nepomućene od strane pojmova“, Hegel zaključuje da je upravo *uplitanjem duboko duhovnog* u svoju poeziju Šiler *isplatio dug svog vremena*, što je „toj uzvišenoj duši u tome dubokom srcu samo služilo na čast, a nauci i saznanju samo na korist.“⁹⁹!

Šilerova filozofija donosi pokušaj da se u duhovnom smislu *počne ispočetka*, odbacivanjem *rusoovske naivnosti*, i razdvajanjem shvatanja slobode kao ključne ideje evropskog prosvetiteljstva od *terorizma jako-*

91 Hegel, G. V. F., *Estetika*, III tom, str. 299.

92 Hegel, G. V. F., *Estetika*, I tom, str. 157.

93 Zurovac, M., *Tri lica lepote*, str. 349.

Više o odnosu slobode i estetskog vaspitanja u: „Mancherlei Formen, die bei dem jetzigen Philosophieren vorkommen“, u: Hegel, G. W. F., *Jenaer Schriften 1801-1807*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1970., str. 23

94 Hegel, G. V. F., *Estetika*, I tom, str. 62.

95 (Hegel, G. V. F., *Estetika*, BIGZ, str. 157.) – prema: Zurovac, M., *Tri lica lepote*, str. 349.

96 Hegel, G. V. F., *Estetika*, I tom, str. 63.

97 Loc. cit.

98 Loc. cit.

99 Isto, str. 62.

*binaca*¹⁰⁰, kao njenog „otelotvorenja“. Njegovi spisi u periodu između 1790-1794. godine mogu se razumeti i kao pokušaji da se *vanvremenskim mišljenjem* pristupi povесnom događanju vlastitog vremena¹⁰¹.

Man smatra da se, povlačenjem paralele između idealističke i savremene filozofije, može uvideti sličnost Hajdegera i Šilera s jedne, te Deride i Kanta, s druge strane. Nalik Šileru, Hajdeger vidi autonomiju estetske moći i na njoj fundira i praktičku i političku sferu¹⁰². Šiler se na sâmom početku epohe nemačkog idealizma izdvaja kao mislilac koji je ujedno i estetičar i politički filozof. Šilerova ideja estetskog obrazovanja se može najbolje razumeti ako se sagleda i u odnosu prema Kantovom i Fihteovom programu, ali i u odnosu na pomenuti rani Šilerov spis *O ljupkosti i dostojanstvu*, u kojem on nastoji da pronađe vezu između čulnog i duhovnog po prvi put¹⁰³. Tek ako se ima u vidu celokupan put koji Šiler prelazi da bi došao do uvida o estetskom vaspitanju čoveka, razume se i zbog čega je taj *put – estetski*, jer se tek shvatanjem da se *lepotom dolazi do slobode* može razumeti estetski način rešavanja političke problematike.

Šilerova misao je, ipak, bila više dijagnostička nego proročka¹⁰⁴. U njegovoj se filozofiji produbljuje Kantov ambiciozni pokušaj sinteze sfere nužnosti i sfere slobode: amfibijska sudbina čoveka kod Šilera se može prevladati jedino u sferi igre, lepote i umetnosti, budući da igra za njega predstavlja jedinu pravu i potpuno autentičnu manifestaciju čoveka kao takvog. Šiler navodi da Herder ne može da mu oprostí veru u Kanta, ali da za njega ta filozofija može da izazove samo poštovanje, jer zbog svoje *rigoroznosti* ne trpi proizvoljnost¹⁰⁵. Ironija je, smatra Man, što formalistički filozof Kant zbog „humanističko-psihološkog antropologa“ Šilera završava u *krajnjem i zastrašujućem idealizmu*¹⁰⁶. Estetika je za Šilera ipak samo jedna vrsta prelazne faze ka natčulnim imperativima praktičkog uma, tvrdi Iglton, navodeći da je Šiler, kao „pravi kantovac“ toga i te kako svestan¹⁰⁷. Odnos *Šilera prema Kantu* prikazan je kroz prizmu razvoja estetike kao filozofske disci-

100 Majer, H., „Moralista i igra“, str. 11.

101 Isto, str. 11 – 12.

102 Man, P., *Aesthetic Ideology*, str. 131. Još jedna sličnost sa Hajdegerom krije se u Šilerovoj tezi da je pesnik jedini pravi čovek, dok je najbolji filozof samo karikatura u poređenju sa njim. – Gete, J. V., Šiler, F., *Prepiska*, str. 64.

103 Stolzenberg, J. und Ulrichs, L.-T., „Bildung als Kunst“ u: *Fichte, Schiller, Humboldt, Nietzsche*, Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, Berlin/New York, 2010.

104 Džejmson, F., *Marksizam i forma*, Nolit, Beograd, 1974., str. 107.

105 Gete, J. V., Šiler, F., *Prepiska*, str. 45.

106 Man, P., *Aesthetic Theory from Kant to Hegel*, str. 7.

107 Eagleton, T., *The Ideology of the Aesthetics*, str. 104.

pline, čime je istovremeno prikazana i relevantnost Šilerovog odnosa prema Kantu za budući tok filozofije u celini. Ako je Kant previše snažno dislocirao prethodno određene položaje prirode i razuma, Šiler će na tom istom tragu definisati *estetsko* kao karike tranzicione faze između onog sirovo čulnog i uzvišeno duhovnog, smatra Iglton¹⁰⁸. Man smatra da je Šiler doprineo kasnijem nerazumevanju Kantove estetičke pozicije, jer je, zbog nedostatka dubokog filozofskog interesa Kanta *empirizovao, antropologizovao, psihologizovao* i *humanizovao*, ali na način koji je potpuno razdvojio duhovno i realno i završio u čistom idealizmu¹⁰⁹.

Uz odnos prema Kantu, važan je i Šilerov odnos prema filozofu koji nije zauzeo mnogo stranica u istorijama estetike: Fihteu. U junu 1794. Šiler se udružuje sa Fihteom, Voltmanom i fon Humboltom zbog izdavanja časopisa *Hore*¹¹⁰, koji je obustavljen nakon tri godine zbog *ravnodušnosti mnogih saradnika i publike*¹¹¹. Šiler u *Pismima o estetskom vaspitanju čoveka* upućuje na tekst svog prijatelja Fihtea – *Predavanje o zadatku naučnika*, ističući da je reč o putu kojim niko ranije nije krenuo – ovde se otkriva da svaki pojedinačni čovek nosi u sebi *čistog idealizovanog čoveka* i ključan zadatak njegovog bića jeste da održi jedinstvo sa tom predstavom¹¹². Osim ovog Fihteovog dela, Šiler navodi i *Osnovu celokupne nauke o znanosti*, gde smatra da se *na izuzetan način* izlaže odnos materijalnog i formalnog principa¹¹³, braneći Fihtea od verovatne kritike koja će ga optužiti za *subjektivni spinozizam*¹¹⁴. Izvor pravog sukoba između Šilera i Fihtea predstavlja Šilerovo odbijanje da u njihovom zajedničkom časopisu, pomenutim *Horama*, objavi Fihteov tekst *O duhu i slovu u filozofiji (Über Geist und Buchstaben in der Philosophie)*¹¹⁵, jer se navodno sadržinski isuviše približio njegovim *Pismima o estetskom vaspitanju čoveka*¹¹⁶.

108 Isto, str. 103.

109 Man, P., *Aesthetic Theory from Kant to Hegel*, str. 5-7.

110 Gete, J. V., Šiler, F., *Prepiska*, str. 17.

111 Isto, str. 20.

112 Šiler, F., „Pisma o estetskom vaspitanju čoveka“, str. 117.

113 Isto, str. 145.

114 Gete, J. V., Šiler, F., *Prepiska*, str. 46. Ipak, Šiler navodi da pojednostavljeni prikaz Fihteove filozofije zaista može da se protumači kao da se sva realnost nalazi u našem Ja, dok je svet samo „lopta“ koju Ja baca i opet hvata prilikom refleksije. – loc. cit.

115 Fichte, J. G., *Werke*, XI tomova, Berlin, 1971., tom III, str. 270-300

116 Gete, J. V., Šiler, F., *Prepiska*, str. 95. I §31 Fihteovog *System der Sittenlehre*, o kojem će biti reči u odeljku o Fihteovom shvatanju estetike, navodno je bio polemički usmeren protiv Šilera. Više u: Stolzenberg, J. und Ulrichs, L.-T., „Bildung als Kunst“ u: *Fichte, Schiller; Humboldt, Nietzsche*. Pored Fihtea, kritike Šilerovih Pisama o estetskom vaspitanju čoveka objavljuju i Klopštok, Herder i Fridrih Šlegel - Gete, J. V., Šiler, F., *Prepiska*, str. 100. Pogle-

Šiler smatra da se osnova njegovog sukoba s Šelingom nalazi u tezi Šelingove *transcendentalne filozofije* da se u prirodi polazi od nesvesnog, da bi se uzdizalo do svesnog, dok se u umetnosti polazi od svesnog i ide ka nesvesnom. Ako je reč samo o razlici između prirodnog i umetničkog proizvoda, taj stav je donekle ispravan, ali Šiler ističe da *gospoda idealisti* premalo pažnje posvećuju iskustvu, u kojem i umetnost polazi samo od nesvesnog¹¹⁷.

Šiler određuje *estetski privid* kao ono pozitivno, čime se jednim delom nadovezuje na put koji je otvorio Baumgarten, ali istovremeno prevazilazi kako racionalističku, tako i Kantovu problematizaciju te teme, *otvarajući na taj način vrata za Hegelovu koncepciju privida* kao ključnog momenta estetske ideje¹¹⁸. Džejmson navodi da se Šilerov model može primeniti na sve dimenzije umetničkog dela, stilističku kao i psihološku, istorijsku kao i idelošku. U Hegelovoj *Estetici*, i njegovim viđenjem istorije umetnosti, kao niza promenljivih odnosa između subjekta i objekta, kao i u Lukačevoj *Teoriji romana*, sa klasifikacijom subjektivno/objektivno, *taj isti osnovni model istanjen je i izdužen u vremensku progresiju i od njega je napravljena osnova za teoriju istorije*¹¹⁹. Niče će anticipirati Frojdovu demistifikaciju estetske „nezainteresovanosti“: estetika jeste ono *po čemu živimo*, ali za Frojda, za razliku od Šilera, to predstavlja isto toliko „katastrofu“ koliko i trijumf¹²⁰.

Kada je reč o savremenim recepcijama Šilerove filozofije, osim pomenute sličnosti na Hajdegerovim uvidima, treba ukazati i na Marksov odnos prema Šilerovoj koncepciji. Prema zapažanju Margaret Rouz, Marks “izokreće” Šilera, postavljajući ljudsku slobodu kao pitanje ostvarenja onog čulnog, a ne oslobođenja od njega, ali istovremeno nastavlja Šilerov estetički ideal u vidu svestranog i kompletnog čoveka¹²¹. Iglton smatra da je Marksova kritika industrijskog kapitalizma *duboko ukorenjena* u Šilerovoj političkoj teoriji i idejama o čovekovim sposobnostima¹²². Neki autori smatraju da Šiler samo „omekšava“ strogog Kanta, ali uviđaju i sličnost Šilerove koncepcije sa Gramšijevom, pre svega u činjenici da su obe njihove koncepcije doživele

dati i: Rajković, M., „Estetika u Fihteovoj filozofiji“, u: ARHE, br. 25, Odsek za filozofiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 2015.

117 Gete, J. V., Šiler, F., *Prepiska*, str. 761 – 762.

118 O značaju Šilerove koncepcije za Hegela više u: Marcuse, H., *Eros i civilizacija*, str. 165-166.

119 Džejmson, F., *Marksizam i forma*, str. 106.

120 Eagleton, T., *The Ideology of the Aesthetics*, str. 262..

121 Isto, str. 203.

122 Isto, str. 118. Šilerov model za Džejmsona predstavlja *hermeneutičku mašinu*, koja omogućava kritičaru da poistoveti estetski doživljaj umetničkog dela sa problemom slobode – prvo na ličnom, a zatim i na političkom nivou. – Džejmson, F., *Marksizam i forma*, str. 107.

svoja politička rođenja upravo na sumornom urušavanju revolucionarnih nadanja¹²³. Džejmson smatra da Šilerov sistem nije prvenstveno estetički, već politički (iako je u mlađem dobu bio radikalnije nastrojen), te da se značaj lepote za njega sastoji u tome što estetsko iskustvo pruža mogućnost praktične obuke za *stvarnu političku i društvenu slobodu koja treba da dođe*¹²⁴.

Man smatra da estetika nakon epohe nemačkog idealizma odlazi u istovetnom pravcu, iako *različitim putevima*. Zajedničko joj je ono što može poslužiti i kao zaključak ove studije: „Svi smo mi šilerovci. Niko više nije kantovac“¹²⁵!

LITERATURA

- Bürger, P., *Zur Kritik der idealistischen Ästhetik*, Suhrkamp, Frankfurt am Main., 1990.
- Cecchinato, G., „Form and Colour in Kant’s and Fichte’s Theory of Beauty“, u: *Fichte, German Idealism, and Early Romanticism*, Rodopi, Amsterdam - New York, NY 2010.
- Comay, R., *Mourning Sickness, Hegel and the French Revolution*, Stanford University Press, Stanford, California, 2011.
- Džejmson, F., *Marksizam i forma*, Nolit, Beograd, 1974.
- Eagleton, T., *The Ideology of the Aesthetics*, Wiley-Blackwell, 1990.
- Filozofija njemačkog idealizma – Hrestomatija*, pripr. Barbarić, D., Školska knjiga, Zagreb, 1988.
- Filipović, V., *Klasični njemački idealizam*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1979.
- Frank, M., *Einführung in die frühromantische Ästhetik. Vorlesungen*, Suhrkamp, Frankfurt, 1989.
- Gadamer, H.-G., *Istina i metoda*, V. Masleša, Sarajevo, 1978.
- Gete, J. V., Šiler, F., *Prepiska*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 2010.
- Gilbert, K. E., Kun, H., *Istorija estetike*, Dereta, Beograd, 2004.
- Grić, D., *Estetika*, Naprijed, Zagreb, 1983.
- Gulyga, A., *Die klassische deutsche Philosophie. Ein Abriß*, Leipzig, 1990.
- Harris, H. S., *Hegel’s Development, Toward the Sunlight 1770-1801*, Oxford at the Calderon Press, 1972.

123 Eagleton, T., *The Ideology of the Aesthetics*, str.106. Jung, na primer, prepoznaje neke od implikacija Šilerove ideje estetske države i upozorava da bi vladavina *podsticaja na igru* dovela do oslobođenja od potiskivanja, što bi za sobom povuklo obezvređivanja do tada najviših vrednosti, *katastrofu kulture i varvarstvo*. – Jung, C. G., *Psychological Types*, Harcourt, Brace, NY, 1926., str. 135.

124 Džejmson, F., *Marksizam i forma*, str. 104.

125 Man, P., *Aesthetic Theory from Kant to Hegel*, 1982., predavanje „Kant i Hegel“. Uvod, str. 7.

- Hartmann, N., *Die Philosophie des deutschen Idealismus*, De Gruyter Verlag, Berlin, 1960.
- Hegel, G. V. F., *Estetika*, BIGZ, 1975.
- Hegel, G. V. F., *Estetika*, Kultura, Beograd, 1970.
- Hegel, G. V. F., *Istorija filozofije*, Kultura, Beograd, 1964.
- Hegel, G. W. F., *Jenaer Schriften 1801-1807*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1970.
- Heidegger, M., „Die Frage nach der Technik“, u: *Vorträge und Aufsätze*, I, Pfullingen, 1967.
- Henrich, D., „Beauty and Freedom. Schiller’s Struggle with Kant’s Aesthetics“, u: *Essays in Kant’s Aesthetic*, T. Cohen, P. Guyer, Chicago, 1982.
- Janjion, M., *Romantizam, revolucija, marksizam*, Nolit, Beograd, 1976.
- Kasirer, E., *Kant – život i učenje*, Hinaki, Beograd, 2006.
- Kuhn, H., *Die Vollendung der klassischen deutschen Ästhetik durch Hegel*, Berlin, 1931.
- Lauer, Ch., *The Suspension of Reason in Hegel and Schelling*, Continuum International Publishing Group, 2010.
- Luther, T. C., *Hegel’s Critique of Modernity, Reconciling Individual Freedom and the Community*, Lexington Books, Plymouth, 2009.
- Man, P., *Aesthetic Ideology*, Regents of the University of Minnesota, 1996.
- Man, P., *Aesthetic Theory from Kant to Hegel*, Edinburgh University Press, 1982 (2014).
- Marcuse, H., *Eros i civilizacija*, Naprijed, Zagreb, 1985.
- Oeser, E., *Die antike Dialektik in der Spätphilosophie Schellings. Ein Beitrag zur Kritik des Hegelschen Systems*, R. Oldenbourg o.J., Wien und München, 1965.
- Perović, M. A., *Filozofske rasprave*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2011.
- Petrović, S., *Negativna estetika*, Gradina, 1972.
- Pikon, G., *Uvod u jednu estetiku književnosti, Pisac i njegova senka*, Kultura, Beograd, 1965.
- Platon, „Hipija veći“, u: *Dijalozi*, Grafos, Beograd, 1987.
- Schelling, F. W. J., *Gesamtausgabe in 12 Bdn*, Hrsg. von Manfred Schrötter, 1958-59, 6 Ergänzungsbände 1943/50.
- Schelling, F. W. J. *Schellings Werke*, C. H. Beck und R. Oldenbourg, München, 1927-1928.
- Schelling, F. W. J., *Filozofija umjetnosti*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2008.
- Schiller, F., *Kallias oder über die Schönheit*, Philipp Reclam jun. GmbH & Co., Stuttgart, 2003.
- Schiller – 100 Gedanken und Aussprüche*, Peter-Grohmann-Verlag, Stuttgart, 2011.
- Stolzenberg, J. und Ulrichs, L.-T., „Bildung als Kunst“ u: *Fichte, Schiller, Humboldt, Nietzsche*, Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, Berlin/New York, 2010.
- Šeling, F. V. J., *Spisi iz filozofije umetnosti*, IK Zorana Stojanovića, Sremski karlovci, Novi Sad, 1991.
- Šiler, F., „Pisma o estetskom vaspitanju čoveka“, u: *O lepom*, Book&Marso, Beograd, 2007.
- Zurovac, M., *Tri lica lepote*, JP Službeni glasnik, Beograd, 2005.

MARICA RAJKOVIĆ

Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

SCHILLER: AESTHETICS AND PHILOSOPHY OF ART

Abstract: The author analyzes the extent to which Schiller's thematisation of poetic phenomena can be seen as *aesthetics*, and in which as *philosophy of art*. This question actually examines the fundus of Schiller philosophy, because it considers whether it is closer to Kant or it represents important source for *the separation* of Kant, carried out by Fichte, Schelling and Hegel. Kant's influence to Schiller's philosophical concept is visible in the field of *aesthetics*, while Schiller's influence to Schelling and Hegel can be seen in founding of the *philosophy of art*. In this way, the aesthetic prism shows the scheme through which the whole philosophy of German idealism moves from Kant to Hegel, ie - develops from the subjective to the absolute idealism.

Keywords: aesthetics, German Idealism, Hegel, Kant, philosophy of art, Schiller

Primljeno: 23.08.2016.

Prihvaćeno: 08.11.2016.